

Марія ДИХА

ТРАНСФОРМАЦІЯ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ ІНСТИТУЦІАЛІЗАЦІЇ ТА УЧАСТЬ В НІЙ УКРАЇНИ

Проаналізовано процес трансформації світової економіки, інституціональне забезпечення міжнародної економічної взаємодії, співробітництво в рамках міжнародних фінансових інституцій. Обґрунтовано стратегічні пріоритети розвитку України в умовах глобалізації, з урахуванням ключових світогосподарських тенденцій та потенціалу української економіки.

Постановка проблеми. Головною ознакою сучасного світогосподарського розвитку є глобальна взаємозалежність, котра охоплює і видозмінює політичні, економічні, соціальні й екологічні його умови. Глобалізація сприяє загальному економічному прогресу через поширення інновацій у сфері технологій і менеджменту, активний обмін товарами, послугами, інвестиціями. Одночасно посилюються нерівномірність, асинхронність і диспропорційність розвитку науково-технологічних, виробничих, торговельних, фінансово-інвестиційних відносин як у функціональному, так і в міжкраїновому аспектах. На одному полюсі сучасної світової економіки концентруються країни – глобальні лідери, ключовими детермінантами успіху яких у третьому тисячолітті стають інтелектуалізація, соціалізація, екологізація виробництва і середовища життєдіяльності. На іншому полюсі світової економіки – більшість країн, для котрих економічна глобалізація, проявляється, насамперед, як якісно нові умови розвитку, на які вже практично неможливо впливати, але обов'язково треба враховувати. Країни, які не встигнуть за динамікою нової епохи, не тільки не отримають дивідендів від глобалізації, а й можуть стати її заручниками, опинитися на узбіччі глобальних, загальноцивілізаційних процесів. Очевидною стає інтернаціоналізація господарського життя, взаємопроникнення різних видів діяльності – науково-технічної, інвестиційної, фінансово-комерційної та ін., що призводить до інституціональних змін. Тому актуальними є дослідження процесів трансформації світової економіки і участь у ній України.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідженню питань міжнародних інтеграційних процесів у світовій економіці, інституціональних перетворень, проблем світових ринків товарів, капіталу в умовах фінансової глобалізації та лібералізації інвестиційних режимів присвячено праці відомих вітчизняних і зарубіжних вчених: В. Андрійчука, В. Будкіна, І. Бураковського, А. Гайдуцького, В. Гейця, В. Крамаренко, А. Кредісова, В. Козика, В. Новицького, А. Поручника, А. Рум'янцева, Є. Савельєва, В. Сіденка, Ю. Макогона, А. Філіпенка, Т. Циганкової, О. Шниркова, Г. Саймона, М. Спенса, О. Вільямсона.

Незважаючи на численні наукові дослідження різних аспектів включення держав у процеси міжнародної економічної взаємодії, сучасні реалії обумовлюють не-

обхідність розвитку наукової думки щодо питань трансформації світогосподарських процесів, розбудови інституціональної складової економічного співробітництва.

Постановка завдання. Інституціональні перетворення міжнародних економічних відносин визначались багатьма факторами, найважливіші серед яких: перебудова соціально-економічної структури, масова приватизація, створення фінансової інфраструктури, виникнення і розвиток фінансових ринків, лібералізація зовнішньоекономічних зв'язків.

В сучасних умовах господарювання Україна повинна ширше використовувати такі форми міжнародного співробітництва держав, як зону вільної торгівлі, єдиний митний і економічний простір, а також співробітництво в інвестиційній сфері.

Мета статті – проаналізувати процес трансформації світової економіки в умовах інституціональної глобалізації, інституціональне забезпечення міжнародної економічної взаємодії, співробітництво в межах міжнародних фінансових інституцій, які є невід'ємною складовою розвитку світової економіки. Обґрунтувати стратегічні пріоритети розвитку України в умовах глобалізації, з урахуванням ключових світогосподарських тенденцій та потенціалу української економіки.

Виклад основного матеріалу. Протягом останніх десятиліть глобалізація виявлялась і досліджувалась як ключова тенденція світогосподарського розвитку. Сучасні системні трансформації надають їй нову якість – глобалізація з тенденції переростає у самодостатній, певним чином структурований процес.

Уже сьогодні можна говорити і про глобальну інституціоналізацію економіки, коли на рівноправні й навіть значніші ролі, ніж традиційні суб'єкти міжнародних економічних відносин (держави), претендують не тільки ТНК, регіональні міждержавні інтеграційні об'єднання із сукупними трильйонними ВВП, міжнародні організації (МВФ, Світовий банк, СОТ, МОП), а й міста – світові фінансово-інформаційні центри, практично екстериторіальні та функціонально автономні (Нью-Йорк, Лондон, Франкфурт-на-Майні, Париж та ін.) з багатомільярдними щоденними обсягами валютних операцій, окремі індивіди – наукові працівники, університетські професори, творчі особистості, бізнесмени. У надрах Інтернету зародилась не тільки “віртуальна економіка”, а й “віртуальна політика”, “віртуальна дипломатія” тощо. Глобально організовані мультимедіа-компанії впливають безпосередньо на розум людей засобами несилового і неекономічного характеру.

Прояви глобалізації такого роду “розвивають” традиційні межі економічного аналізу, спонукають до нетривіальних узагальнень. При цьому важливо розуміти, що навіть успадкованих глобальних проблем розвитку людської цивілізації (забруднення навколишнього середовища, виснаження життєво важливих природних ресурсів, бідність і зростаючий розрив між країнами в “якості життя” тощо) нові суб'єкти вирішити неспроможні, як це не змогли зробити транснаціональні корпорації.

Глобальні процеси загострюють конкурентну боротьбу, призводять до змін у перерозподілі фінансових та інвестиційних ресурсів, що часто відбувається не на користь країн із низьким та середнім рівнем розвитку, зумовлюючи їхню маргіналізацію у світовому господарстві. За цих умов важливим засобом конкурентної боротьби в сучасному світі, а також формою захисту власних економік від несприятливих перепадів світогосподарської кон'юнктури є фрагментація світової економіки за рахунок формування угруповань та блоків держав, які проводять координовану економічну політику. Це є вимушеним кроком і відповіддю на посилення глобальної конкуренції. Водночас із глобалізаційними процесами кожна держава здійснює власну політику щодо захисту національних інтересів.

Функціонування міжнародних інституцій є умовою і невід'ємною складовою розвитку світової економіки. Після останньої фінансової кризи, котра повною мірою

продемонструвала руйнівний потенціал і механізми передачі негативних впливів глобального характеру, в новому світлі виглядають проблеми функціонування міжнародних фінансових організацій. Річ навіть не в тому, що країни, дотримуючись програм реформування за "універсальними" рецептами МВФ, рідко досягають відчутних економічних успіхів, а країни, зорієнтовані на власну промислову і науково-технологічну політику (яка з очевидних причин залишається поза увагою МВФ), такого успіху, як правило, досягають. Важливо, що приходить розуміння безпрецедентно непродуктивного і навіть шкідливого для становлення нових ефективних економік використання величезних фінансових ресурсів, котрі акумулюються у міжнародних фінансових організаціях.

Серед основних внутрішніх обмежень держав щодо включення до світогосподарських процесів є недосконалість інституціонального забезпечення міжнародної економічної взаємодії.

Попри задекларовану рівноправність розвинутих країн і тих, що розвиваються, стосовно доступу до ринків та ресурсів, практика свідчить про нерівність умов функціонування різних країн у рамках СОТ. Так, на слушну думку В. Р. Сіденка, інтенсифікація лібералізації міжнародної торгівлі наприкінці ХХ ст. не створила рівних умов для різних держав [1]. Для країн із менш розвиненими ринковими економіками в новій глобальній торговельній системі залишаються значні перешкоди для реалізації переваг вільної торгівлі, що насамперед визначається їхньою інституціональною недорозвиненістю, відсутністю належного фінансового та кадрового забезпечення. При цьому фактично зберігається значна асиметрія в реальних (а не формально задекларованих) можливостях доступу на зарубіжні ринки товарів і послуг. Ця асиметрія посилюється в умовах зменшення ролі відносно простих (тарифних) методів регулювання і відносного підвищення значення складніших і часто прихованих форм нетарифного протекціонізму. Останні дуже широко застосовуються розвиненими країнами у формі:

- різного роду стандартів, технічних правил, санітарних і фітосанітарних вимог, у тому числі міжнародних, у формуванні яких превалює роль належить найбільш розвиненим країнам;
- використання антидемпінгових механізмів на основі недосконалих методик визначення випадків демпінгу, що створюють простір для довільних рішень;
- обмежувальної ділової практики ТНК, які навіть у формально лібералізованій торговельній системі мають можливості не допускати небажаних для них учасників на найбільш динамічні ринки в сучасних секторах економіки, не кажучи вже про формування замкнених систем внутрішньокорпоративного обігу товарів і послуг;
- використання прихованих механізмів політичного сприяння власним компаніям з боку урядів найбільш розвинених країн і просування їхніх товарів і послуг на найбільш перспективні зовнішні ринки.

Країни, що розвиваються, пред'являють свій "рахунок" системі використання подвійних стандартів у трьох сферах міжнародного регулювання, які тісно пов'язані між собою: тарифи, субсидії та інвестиції. Асиметричність економічних результатів такого регулювання підтверджуються, зокрема, такими даними. Щороку ЄС виділяє на підтримку сільського господарства 50 млрд. євро, що становить близько 40% загального бюджету ЄС (хоча варто зазначити про дискусії щодо доцільності й чесності розподілу коштів на підтримку європейських аграріїв. Зокрема, як з'ясувалося, левову частку коштів на підтримку сільського господарства отримують гігантські продовольчі концерни, а не дрібні німецькі фермери) [2].

Сполучені Штати Америки субсидують фермерів, що вирощують бавовну, на суму близько 3 млрд. дол. щорічно. Ці грошові вливання впливають на світову ціну бавовни, опускаючи її на 25%, або до рівня, що не покриває витрати на вирощування бавовни в Індії [3]. Значна частина незатребуваної ринком продукції західних виробників, потрапляючи в країни, що розвиваються, "підриває" місцеве виробництво. Поставкам же конкуруючої продукції із цих країн на західні ринки перешкоджають протекціоністські тарифи. Також, якщо середні тарифи на імпорт європейської продукції в США становлять усього 2% від її вартості, то аналогічні на імпорт у США з деяких країн, що розвиваються, – в 20 разів вищі [4, с. 8].

На сучасному етапі економічного розвитку України значно обмежений методологічний інструментарій держави щодо підвищення інституціональної конкурентоспроможності. Зокрема, зважаючи на те, що Україна є членом СОТ, умови, на яких залучаються іноземні інвестиції, значно знижують їхню ефективність для деяких вітчизняних суб'єктів господарювання.

Аргументація останньої тези можна базуватися на аналізі угоди ТРІМС (TRIMS – Agreement on Trade-Related Investment Measures). Вона була вироблена в ході Уругвайського раунду, відповідно до якої країнам-учасникам забороняється застосовувати певні торгово-політичні заходи, що здійснюють вплив на іноземні інвестиції й суперечать режиму найбільшого сприяння і національному режиму. Угода містить так званий ілюстративний перелік таких заходів і потребує від країн-учасниць інформування Секретаріату СОТ про подібні заходи й їхнє усунення протягом двох років з моменту набуття чинності Угоди про СОТ (для країн, що розвиваються, передбачені триваліші строки). Варто зауважити, що згадані терміни стосуються тільки тих заходів, які були оголошені учасницями в період набуття чинності Угоди ТРІМС. Результати досліджень свідчать, що заборонені заходи здебільшого концентруються в автомобільній і хімічній галузях промисловості, виробництві комп'ютерів, й у багатьох випадках пов'язані з обмежувальною діловою практикою транснаціональних корпорацій.

Існуючі положення СОТ, у тому числі ТРІМС, обмежують можливість урядів накладати зобов'язання на іноземних інвесторів, наприклад, через визначення умов продуктивності праці, частки вітчизняного капіталу (так званого місцевого компонента), передачі технологій або повернення прибутку. Але аналіз практичної діяльності свідчить, що після укладення Угоди ТРІМС промислово розвинені держави зазвичай ухиляються від її виконання. Серед країн, що розвиваються, одні (Мексика, країни МЕРКОСУР) послідовно виконували вимоги СОТ, а інша група, ще не зв'язана глобальними угодами, намагалася використати час, що залишився, як останній шанс для проведення самостійної інвестиційної політики. Головний висновок мексиканського форуму СОТ: країни, що розвиваються, постали перед проблемою того, що світовий ринок щоденно все менше і менше платить за їхню продукцію, а вдома їх топлять ще дешевші імпортовані продукти з високорозвинених країн [3].

Високе економічне зростання не завжди є прямою функцією лібералізації інвестиційного режиму. Наприклад, Японія, Південна Корея, Тайвань і Китай забезпечили свого часу економічне зростання за державної підтримки галузей, що ще не досягли можливості самостійного розвитку в умовах інвестиційної лібералізації й тому залишалися об'єктом сильного протекціонізму. Лібералізація інвестиційного режиму була розповсюджена на галузі й сектори, які завоювали сильні конкурентні позиції на світовому ринку (інформатика й нафтохімія).

Китай – вдалий приклад ефективної політики "керованої інтеграції" та виваженого ставлення до іноземного капіталу через політику "ринок в обмін на технології", "органічні контракти", які описують взаємини партнерів у динаміці.

Водночас на прикладі Китаю можна також аргументувати значні загрози, які за певних умов несе в собі іноземний інвестиційний капітал для економіки країни-реципієнта. Так, розроблена модель літака "Юн 10" ("Yun 10") після відкриття економіки для іноземного капіталу залишилася поза увагою. Китай створив спільне підприємство (СП) з U.S. Douglas (США) і було прийнято рішення, що китайська промисловість цивільної авіації виготовлятиме лише крила і двері для літаків Boeing (Боїнг). Це вкрай негативно вплинуло на технічний рівень китайської авіаційної промисловості й невдовзі після створення СП було визнано, що співробітництво між китайською й американською авіаційною промисловістю зазнало невдачі для Китаю. Зі вступом у СОТ, повністю прийнявши умови ТРИМС, Китай відмовився від перехідного періоду й запровадив для іноземних інвесторів преференції. Так, до 2005 р. для іноземних компаній ставка прибуткового податку була майже вдвічі нижчою за ставку для китайських компаній – 17% проти 33% [5]. Такий податковий режим привів до того, що китайські компанії інвестували в китайську економіку через Гонконг або Тайвань, знижуючи ставку податку на прибуток і формально збільшуючи масштаб прямих іноземних інвестицій.

Практичний досвід багатьох держав світу – нинішніх членів СОТ, особливо країн, що розвиваються, свідчить про те, що більшість потенційно можливих позитивних наслідків від глобалізації для країни та її виробників реалізується не автоматично, а в результаті збалансованої й професійної політики, яка створює потенціал для використання таких можливостей.

У зв'язку з цим варто зазначити, що членство в СОТ не завжди забезпечує позитивний результат, про що свідчить досвід ряду країн колишнього СРСР. Найбільш істотних результатів від членства (зростання економіки й надходження значних інвестицій) досягли країни Прибалтики й Грузія. А такі держави, як Молдова й Киргизія не одержали ніяких вигод. Це пояснюється тим, що вони не проводили цілеспрямованих на вступ у СОТ економічних реформ усередині країни. У переговорному процесі вони навіть не намагалися відстояти інтереси своїх виробників, а погоджувалися на всі умови, які перед ними висувалися. У той же час порівняння України з Киргизією, що не має виходу до моря, або навіть з Молдовою є некоректним. Киргизстан, що першим на пострадянському просторі в 1998 р. вступив до СОТ внаслідок лібералізації імпорту, зіштовхнувся зі збільшенням імпортних товарів при неможливості пропозиції конкурентоспроможного експорту; було фактично втрачено сільське господарство внаслідок скасування субсидій для експорту киргизької сільгосппродукції (вимога СОТ) і квот для сільськогосподарського імпорту. У підсумку в Киргизстані – одні з найнижчих економічних показників серед країн СНД, а обсяг інвестицій, як передбачалося, не зазнав істотної динаміки [6, с. 254].

У Чехії після вступу до СОТ заводи не змогли перереєструвати в своїй же країні 60% медпрепаратів, головним чином оригінальних. Після вступу до СОТ латвійські товари не витримали конкуренції з імпортними, і легка промисловість припинила існування. Крім цього, приблизно на 6% подорожчали ліки. Після вступу до ЄС 1 травня 2004 р. фармацевтичні заводи Прибалтики було зупинено (за виключенням деяких дільниць, обладнаних за європейськими стандартами). Було закрито виробництво навіть життєво важливих інсулінів, що обумовило необхідність закупівлі їх за кордоном [7, с. 49].

Зважаючи на проголошений курс України до ЄС, варто зазначити, що на тлі сучасних проблем, які ми бачимо в окремих країнах ЄС, коли ставиться питання про можливість керованого дефолту, Євросоюзу необхідно визначитись із власними антикризовими програмами і показати перспективи ЄС для кожної країни-кандидата на перспективу. Тому до переговорів стосовно Угоди про асоціацію та

зону вільної торгівлі має готуватись не тільки Україна, а й Євросоюз. Лідери Євросоюзу ще мають довести, що вибрана ними модель економічної інтеграції буде ефективною для країн, які хочуть стати членами ЄС.

Отже, лише ефективна державна стратегія інтеграції у глобальне економічне середовище дасть змогу Україні скористатися усіма перевагами цього процесу й уникнути значних загроз національній економічній безпеці. Конкуренентоспроможною може бути національна економіка, яка ефективно використовує можливості глобалізації [8, с. 32].

Стратегічними пріоритетами розвитку України в умовах глобалізації, з урахуванням ключових світогосподарських тенденцій та потенціалу української економіки, мають стати:

- системна інтеграція у світове господарство із забезпеченням реальної міжнародної конкурентоспроможності;
- ефективна міжнародна спеціалізація, скоординована із внутрішньою структурною модернізацією та орієнтована на доступні прогресуючі сегменти світового ринку;
- спрямована на ліквідацію монопольної чи моносонної залежності від окремих зарубіжних ринків міжнародна диверсифікація;
- становлення власних транснаціональних економічних структур із глобальним менеджментом (ресурсно-технологічних, агропромислових; техніко-технологічних, приладобудування, аерокосмічної техніки, літакобудування, суднобудування; транспортно-інфраструктурних – нафта, газ, електроенергетична);
- інтеграційна макровзаємодія із Європейським Союзом, Центральними і Східноєвропейськими угрупованнями країн; зважена політика регіональної інтеграції з пріоритетом органічного входження в євроринок. Саме через цю призму доцільно розглядати інтеграційні субрегіональні угоди з Балтійським спільним ринком, Співдружністю незалежних держав, Чорноморським економічним співробітництвом, Центрально-європейську угоду про зону вільної торгівлі;
- безпосередня участь у формуванні світової інституціональної інфраструктури через взаємодію з МВФ, Світовим банком, системою ГАТТ/СОР, спеціалізованими урядовими і неурядовими організаціями в галузі зв'язку та інформаційного обміну, транспорту, енергетики, праці (МОП), торгівлі й розвитку (ЮНКТАД), промислового розвитку (ЮНІДО), сільського господарства і продовольства (ФАО) та ін.; ефективна взаємодія зі світовими регулятивними організаціями має базуватись на попередніх комплексних оцінках можливих позитивних результатів і негативних наслідків, визначенні національних економічних пріоритетів та забезпеченні національної економічної безпеки;
- забезпечення належного рівня економічної безпеки з дієвими механізмами захисту від несприятливих змін міжнародної кон'юнктури та фінансових криз.

Ефективна реалізація визначених пріоритетів можлива засобами адекватної економічної політики з продуктивним використанням власних, насамперед інтелектуальних, ресурсів. Інноваційний розвиток як базову постіндустріальну цінність можна забезпечити лише через систему підготовки і підтримки працівників нового типу. Інноваційна економіка потребує інноваційної освіти і менеджменту.

Незважаючи на значні втрати ресурсів, науково-технологічного та кадрового потенціалу і часу, Україна має перспективи певної міжнародної конкурентоспроможності, здатна розвиватись на власній інтелектуальній основі з продукуванням новітніх науково-технологічних рішень в інноваційних сегментах світового ринку і забезпечувати належні умови життєдіяльності нації.

У цілому ж, доступ тієї або іншої країни до світових ресурсів (у тому числі інвестиційних) – це передусім можливість участі в розподілі світового ВВП залежно від її статусу в міжнародному поділі праці. Оскільки розраховувати на зміну схеми міжнародних продаж проблематично, то для відсталих країн залишається один вихід – робити ставку на розвиток власних мереж створення вартості. Перший крок на такому шляху – розвиток внутрішнього ринку, орієнтація на національного покупця з подальшим включенням на більш вигідних умовах у міжнародний поділ праці. А для країн із невеликими ринками вигідною може виявитися спрямованість на прилеглих регіональних лідерів, з одержанням додаткових переваг від створення формальних і неформальних торговельних блоків, в розрахунку на стійкі зв'язки й преференції.

Економічна агресія глобальних ринків підштовхує країни до проведення національно орієнтованої інвестиційної стратегії щодо зміцнення власних ринків – стратегії найбільш швидко зростаючих країн, таких як Китай, Індія, Бразилія, Південна Корея. Роблячи ставку на розвиток внутрішніх ринків і залучаючи іноземні інвестиції, вони неухильно скорочують відставання від країн “золотого мільярда” за показником доходів на душу населення.

Висновки. Для країн із менш розвиненими ринковими економіками в новій глобальній системі залишаються значні перешкоди для реалізації національних переваг вільної торгівлі та підвищення інвестиційної привабливості економіки. Крім цього, лібералізація інвестиційного ринку відповідно до вимог ТРІМС несе ряд вагомих загроз національній економічній безпеці.

На сьогодні успіху досягають структурно збалансовані національні економіки – з нормально функціонуючими реальним і міцним (здоровим) фінансовим секторами економіки, адекватним внутрішній та міжнародній соціально-економічній структурі співвідношенням виробничого і невиробничого, державного і приватного секторів, ефективними відтворювальними механізмами в матеріальній і духовній сферах тощо. Оптимізація саме цих параметрів забезпечує внутрішні складові конкурентоспроможності національних економік.

На початкових етапах ринкової трансформації перехідних економік найважливішими її інституціональними передумовами вважались лібералізація, приватизація та корпоратизація, макроекономічна стабілізація. Сьогодні домінує ідея здатності держави забезпечити середовище, що стимулює внутрішню і міжнародну конкурентоспроможність національних підприємств та об'єднань. З огляду на це вирішального значення для економічного розвитку України набуває макро- і мікробалансована структурна політика та її інституціональне забезпечення.

Література

1. Сіденко В. Р. *Лібералізація та протекціонізм перехідних економік в глобальному середовищі* / В. Р. Сіденко ; за ред. д-ра екон. наук, проф. Д. Г. Лук'яненка // *Стратегії економічного розвитку в умовах глобалізації* : моногр. – К. : КНЕУ, 2001. – С. 174–194.
2. Бранд Катрін. *Куди зникають європейські аграрні субсидії?* [Електронний ресурс] / К. Бранд. – Режим доступу : <http://www.dw-world.de/dw/article/0,,4396571,00.html>
3. Білько Т. *Велика гра під назвою СОТ* / Т. Білько // *Еженедельник 2000-Держава*. – 2005. – № 41 (289). – 14–20 жовт.
4. Зотова Н. *Как привлечь инвестиции в реальный сектор экономики* / Н. Зотова // *Обозреватель. Observer*. – 2004. – № 4. – С. 8.

5. Фань У. Щоб зрозуміти економіку Китаю, потрібно зазирнути "під її капот" [Електронний ресурс] / У. Фань // *China Affairs*. – Режим доступу : <http://www.epochtimes.com.ua/opinion/china/shhob-zrozumity-ekonomiku-kytaju-potribno-zazyrmuty-pid-ii-kaopot-chastyna-1-v399.html>
6. *World Investment Report 2007. Transnational Corporations, Extractive Industries and Development*. – New York and Geneva : United Nations, 2007. – 323 p.
7. Інтеграційні імперативи модернізації і глобальної конкурентоспроможності України : матеріали міжвід. наук.-теор. конф. "Глобальна модернізація і сталий розвиток" / відп. ред. О. Г. Білорус. – К. : Ін-т світ. економіки і між нар. відносин НАН України, 2006. – С. 45–55.
8. Диха М. В. Державна інвестиційна політика: її складові та значення у розвитку національної економіки / М. В. Диха // *Вісник ХНУ*. – 2010. – № 6. – Т. 1. – С. 29–32.